

the indicated component. The author considers lexico-grammatical and phraseological models, according to which stable combinations are organized, similarities and differences in the semantics and functioning of such phrases are found.

Keywords: phraseologism, *self* component, structural and semantic features, communicative and pragmatic features.

УДК 811.161.3'42'37:398.92:2-14

В. А. Ляшчынская

КАНЦЭПТУАЛІЗАЦЫЯ САКРАЛЬНАГА Ў ФРАЗЕАЛАГІЗМАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Анотацыя. У артыкуле на матэрыяле фразеалагізмаў беларускай літаратурнай мовы з кампанентам-лексемай з каранем *-бог-/-бож-* выяўляюцца сродкі і спосабы канцэптуалізацыі сакральнага ў адзінках фразеалогіі, устанаўліваецца месца і роля сакральнага як светапогляднай катэгорыі ў жыцці беларуса.

Ключавыя словы: фразеалагізм, кампанент, Бог, сакральнае.

Сакральнае – «гэта філасофская светапоглядная катэгорыя, што абазначае уласцівасць, валоданне якой ставіць аб'ект у становішча выключнай значымасці, нязменнай каштоўнасці і на гэтай аснове патрабуе да яго адноснаў, поўных пашаны і глыбокай павагі» [1, с. 365]. Уяўленне пра сакральнае з найбольшай паўнатай выражана ў рэлігійным светапоглядзе, дзе сакральнае – прэдыкат тых сутнасцей, якія з'яўляюцца аб'ектам пакланення. Адсюль сутнасць рэлігіі – перакананне ў існаванні сакральнага і цягаценні быць яму прыналежным. Ступень распаўсюджвання і характар сакральнасці на розных этапах гісторыі чалавецтва неаднолькавыя, яны характарызуюцца пад'ёмам, спадам і нават заняпадам. Паводле звестак філасофскай энцыклапедыі, сакральнасць «уласціва першабытнаабшчыннаму, раннеродаваму і рабаўладальніцкаму грамадствам. У эпоху феадалізму пачынаецца, а пры капіталізме атрымлівае сваё далейшае развіццё працэс дэактуалізацыі (секулярызацыі) розных бакоў чалавечага існавання. Ва ўмовах глыбокага крызісу рэлігіі рэлігійныя арганізацыі і тэалагі, з аднаго боку, спрабуюць «святчэннае», «святное» максімальна аддзяліць, супрацьпаставіць зямному, а з другога – імкнуцца пашырыць свой уплыў за кошт уключэння ў сферу сакральнага з'яў і ўяўленняў, характэрных для сучаснай сацыяльнай рэчаіснасці. Пры сацыялізме секулярызацыя і становіцца грамадства масавага атэізму вядзе да паступовага выцяснення ўплыву рэлігіі на грамадскае і асабістае жыццё чалавека» [2, с. 589]. І ўсё ж ва ўсе часы сакральнае застаецца ў свядомасці народа, дзякуючы многім фактарам, адным з якіх з'яўляецца мова. Менавіта адзінкі мовы, тэксты розных родаў і жанраў з'яўляюцца крыніцай нацыянальна-культурнай інфармацыі, звестак пра сакральнае. І зараз, калі назіраецца вяртанне да рэлігіі, узрастае і цікавасць лінгвістаў да вывучэння матэрыяльнай і духоўнай культуры свайго народа, да ўсяго, што звязана з рэлігіяй, у прыватнасці, з уплывам Бібліі на літаратуру, на самыя розныя сферы нашага жыцця, да вывучэння рытуалаў і асабліва да вывучэння парэмій і фразеалагізмаў [гл., напрыклад, 3; 4; 5 і інш.].

З усіх сродкаў захавання інфармацыі фразеалогія выдзяляецца як скарбніца фіксацыі мудрых думак, «кладзесь народнага духу». У ёй знаходзіць адлюстраванне і найбольш яркае ўвасабленне спецыфіка псіхалагічнага складу кожнага народа, самабытнасць нацыянальнага мыслення, асабліва, непаўторная праекцыя інварыянта яго быцця. Фразеалогія ўяўляе сабой, з аднаго боку, «згустак» гісторыі мовы, які фіксуе жыццё пэўнага моўнага калектыву на ўсіх этапах яго развіцця, а з другога – гэта свайго роду люстра адпаведнага стану і жыцця народа. Фразеалагічныя адзінкі (далей – ФА) з'яўляюцца магутным сродкам

кампрэсіі інфармацыі, яны лічацца самымі «культураноснымі» адзінкамі, здольнымі і кансерваваць форму і змест – «нацыянальныя звычаі, павер’і, гістарычныя паданні, вобразнае бачанне свету», і выступаць адным з галоўных сродкаў рэканструкцыі моўнай карціны свету [6, с. 18–19]. З улікам такой характарыстыкі выбар ФА як аб’екта вывучэння дазваляе асэнсаваць успрыманне акаляючай рэчаіснасці скрозь прызму ментальных мадэляў моўнай карціны свету ў свядомасці народа.

Аб’ектам увагі ў прапанаваным артыкуле абраны ФА з кампанентам-лексемай з коранем *бог-/бож-*, якія з’яўляюцца складнікамі аднаго мікраполя фраземасемантычнага поля ‘сакральнасць’, рэпрэзентаванага ў фразеалогіі беларускай літаратурнай мовы. Крыніцай збору ФА паслужыў найбольш поўны слоўнік ФА беларускай мовы [7]. Асноўная мэта – вызначэнне сродкаў і спосабаў канцэптуалізацыі сакральнага, выяўленне таго, як беларус успрымае, перадае і афармляе пазнанне сакральнага шляхам фразеўтварэння, устанаўленне месца і ролі сакральнага як светапогляднай катэгорыі ў жыцці беларуса.

Аналіз ФА паводле кампанентаў, што інфармуюць пра сакральнае, дазваляе адзначыць найбольшую колькасць ФА з кампанентам *Бог* (амаль 100 ФА). У некалькіх ФА зафіксаваны варыянтныя кампаненты (*барані божа / божачка / бог; божа / божачка мой; як у бога / Хрыста за пазухай*). Больш за 20 ФА прадстаўлены з кампанентам-прыметніам *божы*, *богаў* як дэрываты для абазначэння прыкметы, характарыстыкі паводле якасці ці прыналежнасці (*як божы дзень; богава нявеста*). Сярод іх адзначаецца адзін выпадак лексічнай варыянтнасці кампанента *конь божы / Ісусаў*.

Паводле марфалага-сінтаксічнай характарыстыкі адны ФА суадносяцца з назоўнікам (*раба божая*), прыметнікам (*богам пакрыўджаны*), прыслоўем (*як бог чарапаху*), дзеясловам (*пускаць да бога*), выклічнікам (*божа / божачка мой*), другія не суадносяцца (*бог мілаваў / крыў; бог не пакрыўдзіў / абдзяліў*). Некалькі ФА выкарыстоўваюцца ў ролі пабочных слоў: *бог даць; дзякаваць богу; дзякуй богу; слава богу, хвала богу*, у якіх скарыстаны вобраз Бога як вярхоўнай істоты, якая стварае свет і кіруе ім і якой чалавек павінен быць удзячным.

Асобныя ФА з ліку выяўленых, як правіла, двухзначныя (*богам забыты* – 1) ‘заядзаны, недагледжаны’ і 2) ‘глухі, аддалены (куток, вёска і пад.)’, дзе ў абодвух значэннях ФА суадносіцца з адной і той жа часцінай мовы). Ёсць выпадкі, калі мнагазначныя ФА суадносяцца з рознымі часцінамі мовы. Так, ФА *як Бог свят* суадносіцца з прыслоўем (‘абавязкова, бяспрэчна’) і з выклічнікам як выразам для запэўнівання ў праўдзівасці і адпавядае словам ‘праўда, сапраўды’.

З ліку суадносных з часцінамі мовы ФА найбольшую колькасць займаюць выклічнікавыя (усяго 21 ФА), якія часткова былі аб’ектам вывучэння [8], але без акцэнтацыі ўвагі на іх адметных, “сакральных”, кампанентах. І большасць ФА поліафектыўныя. Так, ФА *божа / божачка мой* і *божа <мой> літасцівы* служаць для выражэння розных эмоцый – здзіўлення, абурэння, распачы і нават радасці. А ФА *ад бога выспятка!* (невядома чаго!) ужываецца толькі пры выказванні крайняга абурэння супраць таго, хто багата жыве, добра ўладкаваўся і пад., але, няўдзячны, яшчэ чагосьці хоча.

Зварот да Бога як найвышэйшай асобы ў прадвызначэнні ходу падзей, лёсу чалавека адзначаецца ў ФА *барані божа / божачака / бог; божа збаў; крыў бог / божа; не давядзі бог / божа; не дай бог / божа; няхай / хай бог крые / ратуе*, якія выкарыстоўваюцца чалавекам для выказвання папярэджання, засцярогі ад чаго-небудзь нежаданага, непрыемнага, недапушчальнага. Асобныя з іх выкарыстоўваюцца яшчэ і для выказвання рашучага адмаўлення ад чаго-небудзь або нязгоды з чым-небудзь (*божа збаў; крыў бог / божа*), ацэнкі, характарыстыкі чаго-небудзь, звычайна з боку сілы, ступені і пад. (*божа збаў; не давядзі бог / божа; не дай бог / божа*), і, наадварот, для выказвання згоды, прымірэння, уступкі (*бог з табой*). Вобраз Бога вызначальны і ў воклічапажаданнях поспеху, удачы ў якой-небудзь справе (*з богам; дай бог / божа; памагай*

бог), жадання, намагання ўспомніць што-небудзь (*дай бог / божа памяць*), пажадання, каб збылося тое, пра што сказаў субяседнік (*каб чые словы ды богу ў вушы*), каб абяцанае здзейснілася (*дай бог / божа чутася бачыць*), ці для запэўнівання, пацвярджэння чаго-небудзь (*бог сведка; ісцінны бог; яі-богу / ей жа богу; як бог свят*), для выказвання радасці з нагоды здзяйснення чаго-небудзь (*ёсць бог на свеце*). Праз вобраз Бога выклікавыя ФА перадаюць станоўчы пасыл, нясуць дадатную ацэнку, адлюстроўваючы такім чынам ментальнасць беларусаў – добразычлівасць, памяркоўнасць, пажаданне шчаслівай дарогі, поспеху ў справах, якія асацыіруюцца з прысутнасцю, уздзеяннем Бога, ад якога залежыць станоўчае іх вырашэнне.

Як відаць, толькі выклікавыя ФА, якія, як вядома, не называюць эмоцыі, а толькі служаць для выражэння пэўнага эмацыйнага стану чалавека, іх унутраная форма, вобраз Бога выяўляюць шырокі спектр уяўленняў чалавека пра Бога як вышэйшую сілу, што можа аберагаць, пазбаўляць ад нядобрага, дапамагаць у справах і ўчынках, ахоўваць ад бяды, негатыўнага ўздзеяння, служыць дабру, быць вышэйшай ацэнкай усяго, што адбываецца і што робіць чалавек. Воклічы, выклікавыя выказванні ўстойлівага характару, што захаваліся з далёкіх часоў, калі яны ўспрымаліся як своеасаблівыя правілы, перакананні, дайшлі ў нязменнай форме, нярэдка з дапаўняльнай інфармацыяй, скрытым сэнсам. І няхай яны сёння выкарыстоўваюцца хутчэй як звычайныя формулы эмацыянальнага стану тыпу *божа мой* ці *Божа літасцівы*, не заўсёды ўсвядомлены іх носьбітамі, тым не менш яны выконваюць сваю ролю – перадаюць духоўны вопыт народа, захоўваюць тое сакральнае, што скрываецца ў іх, ад пакалення да пакалення.

Яшчэ больш празрыста выяўляюць тое сакральнае, чым жыві чалавек у мінулым, прадаўжае жыць і што перадаў і перадае сваім наступнікам, астатнія ФА беларускай мовы з кампанентам *Бог* і вытворнымі ад яго, большасць з якіх увабрала ў сябе міфалагічныя і рэлігійныя ўяўленні нашых продкаў, паводле якіх чалавек лічыў сябе часткай прыроды, быў перакананы ў неабходнасці жыць паводле яе законаў і сфарміраваў сістэму рэгламентацый і правілаў, захаванне якіх было неабходнай умовай для падтрымання жыцця і прадухілення яму розных пагроз.

Большасць ФА ілюструе адносна нізкую ступень цэласнасці значэння, бо матывацыя іх у многіх выпадках празрыстая, а кампаненты *Бог*, *Божа*, *божы*, *богава* поўнасцю не страцілі сваё самастойнае значэнне і суадносяцца з адпаведнымі лексемамі паводле значэння ў іх свабодным выкарыстанні: *Бог* – ‘...вярхоўная істота, якая стварыла свет і кіруе ім’ [9, с. 391], *богаў*, *божы* – ‘які мае дачыненне да бога; божы’ [9, с. 392]. І толькі асобныя ФА складаюць выключэнне з гэтага правіла. Так, ФА *божая авечка* за апошні час перажыла дэактуалізацыю кампанентаў, ужываючыся з неадабральным значэннем: 1) ‘набожны, богабязны чалавек’; 2) ‘вельмі ціхі, пакорлівы чалавек’. Ці ФА *раба божая* і *раб божы* сёння ў сваіх значэннях ‘жанчына як істота, падуладная богу’ і ‘мужчына як істота, падуладны богу’ адносяцца да ўстарэлых, а ФА *раб божы* ў значэнні ‘чалавек наогул’ выкарыстоўваецца з іранічна-жартоўным адценнем, тады як у свой час гэтыя адзінкі называлі верніка, таго чалавека, які пачынае развіваць свае адносіны з Богам – веруе, ахвяруе сабой, служыць Богу, моліцца яму.

Паводле свайго вобраза ўсе ФА і кожная паасобку выяўляюць дзве ўзаемадапаўняльныя плыні, два важнейшыя складнікі паняцця сакральнага чалавека – узаемаадносіны чалавека да Бога і Бога да чалавека. Так, дзеяслоўныя ФА *не гняві бога*; *не грашы богу* ‘дарэмна не наракай’; *няма чаго бога гнявіць* ‘няма падстаў крыўдзіцца на лёс’; *няма чаго богу грашыць* ‘няма падстаў крыўдаваць на лёс, быць незадаволеным’ не столькі абазначаюць дзеянне, яго працяканне, колькі выяўляюць тую дадатковую культурную канатацыю, якая хактарызуе адносіны чалавека да Бога як усемагутнага пачынальніка свету, якому падуладна ўсё. У іх адлюстроўваюцца законы і правілы хрысціянскай маралі, жыццёвых устаноў, здабыткі духоўнай культуры беларусаў, іх ментальнасць. Гэта асабліва выразна выяўляецца ў імператыўных ФА *не гняві бога* і *не*

грашы богу, дзе форма дзеясловаў выражае амаль катэгарычны загад – цярпі, не крыўдуй на іншых, не скардзіся, прымай жыццё як дадзены Богам лёс. Менш катэгарычна, але ў большай ступені праяўлення асуджэння выступаюць дзве другія ФА, а ўсе разам ілюструюць сродак і спосаб перадачы мыслення чалавека, які праз абраныя вобразы выражае сваё ўяўленне, адносіны, дае ацэнку і такім чынам перадае гэтыя сакральныя веды суайчыннікам у часе і прасторы. Па сутнасці ў іх перададзена філасофія беларусаў, сфарміраваная ўмовамі жыцця і падмацаваная царкоўнымі ўстаноўкамі пра жыццё на зямлі як час мук, выпрабаванняў, а таму грэх скардзіцца на яго, быць незадаволеным. Магчыма, адсюль такія рысы характару беларусаў, як цярпімасць і цярплівасць (*як Бога* ‘з вялікім цярпеннем (чакаць, каго-, што-н.)’) нават да такіх з’яў, якія павінны былі б выклікаць незадавальненне, абурэнне і гнеў (*што богу грашыць* ‘няма падстаў крыўдзіцца на лёс, быць незадаволеным’). А з другога боку, такую ўстойлівую адметнасць беларусаў можна лічыць паказчыкам узроўня сораму, захавання этыкі паводзін праз усведамленне пакарання Богам (*бойся / набойся бога* ‘май сумленне, пасаромейся. Выказванне жадання прысароміць, абразуміць каго-н.’; *бог каму суддзя* 1) ‘хто-н. паплаціцца за свае нядобрыя ўчынкi; 2) ‘няхай гэта будзе на чым-н. сумленні як яго маральная адказнасць за нядобры ўчынак’).

Чалавек спазнае сябе, акаляючы свет і, вызначаючы штосьці незвычайнае, асаблівае, напрыклад, незвычайны розум, пэўны талент чалавека, як і талент увогуле, звязвае з імем Бога (*ад бога; бог не пакрыўдзіў; божай міласцю; з божай ласкі; іскра божая*). А калі наадварот, то гэта таксама ад Бога, толькі ўжо як пакаранне, як яго адносіны да чалавека і ўсяго, што звязана з чалавекам і яго жыццём (*богам пакрыўджаны; богам забыты; богам пракляты; бог пакараў; бог пакрыўдзіў*), як і тлумачэнне чаго-небудзь не зробленага (*бог не судзіў*) ці атрыманага (*бог паслаў*). Нават вялікі нос – гэта ад Бога: *бог семярым нёс ды аднаму дастаўся*. Чалавек параўноўвае незвычайнасць малюнка панцыра чарапахі з тым «узорам», які пакідае адзін чалавек на твары другога пасля бойкі, і скарыстоўвае зноў з “вынікамі” працы Бога: *як Бог чарапаху*.

Праз усведамленне ўзаемаадносін чалавека з Богам даецца негатыўная характарыстыка, выяўляюцца адмоўныя рысы: *у бога цяля / цялятка ўкраў / з’еў* ‘горшы за іншых, правінаваціўся ў чым-н.’; *ні Богу свечка ні чорту качарга* ‘пасрэдны чалавек, які нічым не вызначаецца’.

Не менш выразна прадстаўлены ў фразеалогіі дзеянні Бога, адрасаваныя чалавеку, якія той спазнае і па-свойму тлумачыць, тым самым аддаючы яму належнае (*бог нясе / прынёс; бог мілаваў / крыў; сам бог паслаў; што бог паслаў; чым бог паслаў; як бог дасць; як бог на душу пакладзе* і інш.).

Кожная праява, усякі знак, што не маюць вытлумачэння, звязваюцца з імем Бога, які ўсё можа і ведае, а таму, каб выказаць пра няведанне, невядомасць каго-ці чаго-небудзь, чалавек ішоў ад адваротнага: *бог ведае* ‘невядома (што, хто, куды, які, як, колькі і інш.)’; *бог ведае што* ‘штосьці незвычайнае’; *бог яго ведае* ‘невядома’; *не бог ведае колькі*; *не бог ведае хто*; *не бог ведае які*. Бог заклікаецца ў сведкі: *бачыць бог* ‘клянуся, запэўніваю ў чым-н.’; *як бог свят* ‘абавязкова, бясспрэчна’. Паводле існавання ў мінулым адзінага Божага суда, Бог – найвышэйшая істота духоўнай улады, справядлівасці, суддзя для чалавека: *і бог вялеў* ‘хто-н. мае неаспрэчнае права на што-н., варты, заслугоўвае чаго-н.’; *як перад богам* ‘вельмі шчыра, нічога не ўтойваючы (гаварыць, расказваць і пад.)’; *богу душой* (не вінават, не вінен) ‘зусім, абсалютна ні ў чым (не вінаваты)’ і інш.

З імем Бога чалавек звязвае ўсё найбольш важнае, істотнае (*бог вайны* ‘артылерыя як найбольш істотны фактар на полі бою’; *божы дар з яешняй* ‘(блытаць) розныя, несумяшчальныя рэчы’), паводле пэўнага падабенства называе і па-свойму іх ацэньвае (*баранчык божы* ‘балотная птушка з голасам, падобным на бляянне; бакас’; *божая сляза* ‘гарэлка’; *божая кароўка* ‘жучок чырвонай, жоўтай або белаай афарбоўкі з плям-

камі' і 'ціхі, бяскрыўдны чалавек, які не ўмее пастаяць за сябе'; *божы адуванчык* 'стары, нядужы чалавек'; *конь божы / Ісусаў* 'тупы, неразумны чалавек'; *пад богавай страхой* 1) 'не ў памяшканні'; 2) 'на свеце, у наваколлі'; *шкляны бог* 'гарэлка, спіртное'; *бачыць шклянога бога* 'выпіваць, напівацца спіртнога'; *якому богу маліцца* ведаць, зразумець 'чыім інтарэсам служыць, якой уладзе падпарадкоўвацца' і інш.).

Да Бога чалавек звяртаецца ў цяжкіх умовах, з ім падзяляе мінуты радасці, праз яго імя дае найвышэйшую ацэнку і вызначае свае адносіны (*давай / дай бог ногі* 'паспешліва пабег / пабягу, знік / знікну'; *дай бог / божа* 1) 'вельмі добра (рабіць, зрабіць што-н.)'; 2) 'вельмі добры'; 3) 'вельмі вялікі'; 4) 'вельмі многа чаго-н.'; *дай бог / божа кожнаму* 1) 'вельмі добры хто-, што-н., ад чаго ніхто не адмовіцца'; 2) 'вельмі добра (рабіць, зарабляць і пад.)'; 3) 'вельмі многа чаго-н.' і інш.).

Бог – паказчык дабра, прыгажосці і ўтульнасці (*бог жыве і бог начуе* 'дзе-н. вельмі хораша, усё добра'), абаронца і надзейная ахова чалавека ад бяды і няшчасця, таму і характар, ацэнка ўсяго, у тым ліку і спакойнага жыцця чалавека, часовага ці пастаяннага, падаецца праз фразеалагізаваныя параўнанні (*як у бога за дзвярыма; як у бога за плячыма; як у бога / Хрыста за пазухай*).

Асаблівая ўдзячнасць чалавека Богу за створаны ім свет, які атрымаў назву свайго стваральніка (*божы свет; у <белы / божы> свет* ісці, пайсці, ехаць, з'ехаць) і з якім асацыятыўна звязваецца ўсё найбольш важнае (*засланіць / засланіць <увець божы> свет; свету божага не відаць*), за ясны дзень, які называецца божым і з якім асацыіруецца яснасць мыслення, зразумеласць і асэнсаванасць чаго-небудзь (*як божы дзень* ясна, зразумела / ясны, зразумелы 'абсалютна, гранічна, вельмі добра. Пра што-н. бяспрэчнае').

Зразумелым становіцца тады, што Бог – аб'ект пакланення і ўдзячнасці чалавека за ўсё добрае, ці ў ФА адлюстравана своеасаблівая дачына павагі і ўдзячнасці чалавека і яго адносін да Бога (*ставіць <богу> свечку* 'дзякаваць лёсу за добры зыход чаго-н.'; *маліць бога* 'выказваць глыбокую ўдзячнасць каму-н.'; *напрамілы бог* прасіць, заклікаць; *слава / хвала богу* і інш.). Найбольш паказальным выражэннем адносін чалавека да Бога і адным з галоўных паказчыкаў існавання сакральнага ў чалавеку выступае ў канцэнтраваным выглядзе ФА *мець бога ў сэрцы* 'быць сумленным, спагадлівым, чутым да каго-н., шкадаваць каго-н.'. Тут сакральнасць у разуменні чалавека звязваецца з двума важнейшымі для яго найменнямі – сэрцам як унутраным органам чалавека і сакральным найменнем *Бог*, дзе першы выступае як сасуд, другі як тое духоўнае, што напаўняе гэты сасуд.

У асобных ФА, што, несумненна, узніклі ў адносна нядаўні час, адлюстравана, з аднаго боку, процібогавае дзеянне – забойства чалавека, спальванне яго, з другога – яго бязвіннасць, ахвярнасць і ўгатаванасць яму дарогі да Бога, тым самым асуджаючы спосаб знішчэння чалавека і выражаючы спачуванне, захоўваючы той сакральны сэнс разумення замагільнага жыцця, пападання ў рай паводле правільнага жыцця, а тут пакутніцкай смерці: *пускаць да бога; пускаць з дымам да бога; пускаць свечкай да бога*. Нават ФА *божы палец* 'гумавая дубінка', якая мае іранічны падтэкст, асацыятыўна звязваецца сваім утварэннем з парушэннем законаў жыцця чалавекам і адпаведнай боскай карай.

Сакральны сэнс перададзены і звязаны з кампанентам *Бог* у групе ФА, што характарызуюць апошні час жыцця чалавека і смерць як яго завяршэнне. Так, ФА *на божай пасцелі* 'ў стане, бліжэй да смерці'; 'перад смерцю (казаць, прасіць і пад.)' перадсмяротнае ложа характарызуе як божае. Яшчэ больш сакральныя думкі выказваюцца ў шэрагу ФА, аб'яднаных значэннем 'паміраць / памерці': *аддаваць богу душу, бог прыбраў, пачыць у бозе*, у якіх захавана ўласцівае хрысціянскай культуры ўяўленне пра смерць чалавека ў мінулым і выражэнне разумення смерці як аддзяленне душы ад цела, дзе душа – вышэйшая інстанцыя, тое вечнае, што застаецца пасля смерці, а цела – фізічнае, матэрыяльнае, што знікае. Пры гэтым аддзяленне душы ад цела з'яўляецца дзеяннем таго, хто памёр (*аддаваць богу душу*), а можа быць і дзеяннем «трэцяй» асобы

(бог прыбраў). ФА *аддаваць богу душу* паходзіць ад “слоў памінальнай малітвы, звернутай да Бога: «Прими душу раба Твоего»” [10, с. 59]. Адзначаныя ФА выступаюць вербальнымі сродкамі мовы, з дапамогай якіх адлюстроўваецца мудрая філасофія смерці, спасцігнутая чалавекам у мінулым, захаваная ў часе і перададзеная новым пакаленням. Гэта асабліва выразна выяўляецца пры параўнанні з цэлым радам новых ФА. Так, у ФА *аддаць канцы*, якая больш позняя паходжаньня, знаходзіць рэалізацыю разуменне чалавекам смерці як канца ўсяго, як завяршэнне жыцця без яго працягу ў замагільным свеце, што абумоўлена выпрацаваным ўсведамленнем смерці з прыходам антырэлігійнай культуры новага часу і стала найбольш характэрным для савецкага перыяду і ў пэўнай ступені як працяг пасля яго.

Такім чынам, ФА з кампанентам *Бог* і вытворнымі ад яго (больш за 120 толькі літаратурных ФА без уліку дыялектных) даюць магчымасць канстатаваць значнасць адведзенага месца і ролі сакральнага ў жыцці беларусаў. Высокая інфармацыйнасць зместу ФА абумоўлена іх другаснасцю ўтварэння, функцыяй наймення з’яў і перадачы тых абагуленых жыццёвых назіранняў і сацыяльна-гістарычнага вопыту народа, выражэння меркаванняў, вераванняў, перадачы маральнага вопыту, сістэмы каштоўнасцей народа. Гэтыя ўласцівасці ФА звязаны з іх узнікненнем у мінулыя часы, асабліва пры першабытнаабшчынным ладзе, калі ад слоўнай формулы патрабавалася лёгкасць узнаўлення і трываласць замацавання людзьмі, што стала традыцыйным і далей. У большасці ФА не патрабуюць раскрыцця, выяўлення ўнутранай формы, што тлумачыцца, на наш погляд, адносна нізкім узроўнем страты лексічнага значэння слоў-кампанентаў *Бог, Божя, богаў, божы*. А гэта ў сваю чаргу абумоўлена выключнай сілай уздзеяння гэтых слоў на чалавека, тым зместавым напаўненнем, якое іх суправаджае ва ўсе часы. Асобныя ФА з кампанентам *Бог* і вытворнымі ад яго паходзяць з біблейскага тэксту (*божай міласцю, раб божы, раба божая* і інш.), але найбольш створаны на аснове метафарызацыі як асноўнага спосабу ўзнікнення ФА і выразнай адметнасці вобразнага мыслення чалавека, калі ў выніку ўзаемадзеяння прамога значэння слоў з семамі, што ўтрымліваюць сімвалічны сэнс, занова створаная адзінка набывае другасную намінацыю, якая ўключае «дадатковы сэнс» (Б. А. Ларын) з эмацыянальным і вобразна-экспрэсіўным значэннем.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Забияко, А. П. Новая философская энциклопедия / под ред. В. С. Степина / А. П. Забияко. – М. : Мысль, 2001. – 484 с.
2. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
3. Байбурин, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурин // Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. – СПб. : Наука, 1993. – С. 18–31.
4. Апресян, Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного анализа / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
5. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепт, дискурс / В. И. Карасик. – М. : ГНО-ЗИС, 2004. – 390 с.
6. Мокиенко, В. М. Образы русской речи: Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии / В. М. Мокиенко. – СПб. : Фолио-Пресс, 1999. – 464 с.
7. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: У 2 т. Т. 1. А–Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с; Т. 2. М–Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
8. Ляшчынская, В. А. Фразеалагічная эмацыянальная канцэптасфера беларусаў : манаграфія / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2012. – 246 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 1: А–В / рэд. тома М. П. Лобан. – Мінск : Галоўная рэдакцыя Бел. Савецкай Энцыклапедыі, 1977. – 608 с.

10. Бирих, А. К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: ок. 6000 фразеологизмов / СПбГУ; Межкаф. словарный каб. им. Б. А. Ларина; А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова ; под ред. В. М. Мокиенко. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Астрель : АСТ : Хранитель, 2007. – 926 с.

Abstract. In the article on the basis of phraseological units of the Belarusian literary language with a lexeme component with the root *-god-*, the means and ways of conceptualizing the sacred in phraseological units, the place and role of the sacred as an ideological category in the life of a Belarusian are revealed.

Keywords: phraseological unit, component, God, sacred.

УДК 811.161.1'22'27:39(571.5)

Н. А. Лиханова

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ ИЗУЧЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПАРЕМИОЛОГИИ ВОСТОЧНОЙ СИБИРИ

Аннотация. В работе представлен региональный паремиологический фонд Восточной Сибири. В качестве источника исследования выступает этнографический материал Г. М. Осокина «На границе Монголии». Данный труд содержит уникальные паремии, анализ которых показал, что они стали «свидетелями» жизни населения забайкальского региона. В представленном паремиологическом материале репрезентирована уникальная этнокультура региона.

Ключевые слова: этнографические и лексикографические источники, региональный языковой материал Восточной Сибири, пословицы, приметы-пословицы.

В развитии любого региона языковые проблемы можно в полной мере понять и оценить только в контексте его культурного и исторического развития, характера освоения этих территорий этническими группами. В данном случае основными признаками интегративного контекста являются междисциплинарность, антропоцентричность и комплексность описания языкового материала.

Когда-то идея интеграции языкознания и этнографии была представлена Н. И. Толстым, который указывал «на роль языка в формировании народной культуры, на необходимость во многих случаях изучать лексику в тесной связи с этнографическим анализом, на экспансию методов лингвистики в этнографии» [1, с. 398]. А. С. Герд обратил особое внимание в рамках этнолингвистического подхода на то, что «лингвистику и этнографию роднит уже сам подход к народной культуре. Этнограф избирает предмет своего анализа те или иные объекты из области материальной и духовной культуры, которым в языке соответствуют отдельные слова и лексико-семантические группы слов» [2, с. 60]. В поле изучения языкового материала актуальными и востребованными стали исследования, которые проводятся в русле регионального осмысления, призванного изучать паремиологическую базу с позиции выявления этнолингвокультурных черт на определенной территории. В этом случае привлекаются не только лексикографические данные, но и архивные документы, этнографический контекст, региональная литература и др. В условиях Восточной Сибири, и в частности Забайкалья, паремиологический фонд получил специфическое развитие, обрел зримые локальные черты, не выходя за пределы общерусских традиций, но имея свои уникальные особенности. Паремиологический фонд языка достаточно широко репрезентирован учеными. Здесь охватываются «пословицы, приметы, загадки, присловья, представляется и набор ситуаций, отражающих межличностные отношения. Паремиологический фонд несет информацию культурологического и прагматического содержания и образует паремиологическую картину мира, которая содержит стереотипные представления народа о мире и его социокультурный опыт» [3, с. 35].